

Dávid Lajos:

NYOMKERESŐBEN, NÉMETH LÁSZLÓVAL

Április 18-án, azaz a mai napon éppen 120 éve annak, hogy Nagybányán megszületett Németh László, a 20. század magyar irodalmának meghatározó gondolkodója. Hagyatéka kimeríthetetlen kincsesbánya, regényei (így a Gyász, az Iszony, vagy az Égető Eszter), drámái, kiváló esszéi, tanulmányai nemzedékek szemléletét formálták, gazdagították. A városunkhoz kötődő írók, költők közül talán mégis ő az, akit legkevésbé érzünk nagybányainak. Tersánszkyval összehasonlítva az életműve is jóval kevesebb fogódzót kínál a hajszálygökerek feltérképezéséhez. Megtalálni ezeket annál izgalmasabb kihívás; a felsőbányai származású Móri József, az író életművének kiváló kutatója, tanulmányok sorát szánta ennek a témakörnek.

A Nagybányához kapcsolódó gyökérfonalak közül most kettőnek eredünk a nyomába: az egyik az édesapa – Németh József –, a másik egy kamaszkori látogatás emléke.

AZ ÉDESAPA: A PEDAGÓGUS NÉMETH JÓZSEF

Németh József a mai Mezőszilason született. Kolozsvárott, majd Pesten folytatott egyetemi tanulmányok és egy olaszországi ösztöndíj után, történelem-földrajz szakos tanárként kapott állást Nagybányán, 1897-ben. A fiatal pedagógus igen jól érezte magát a festők által nem sokkal korábban felfedezett, csodálatos környezetben fekvő, pezsgő szellemi életet élő kisvárosban. Amikor idekerült, úgy gondolta, hogy itt is fog letelepedni. Szakképesítette magát testnevelésre is, hogy többletjövedelméből egy darabka gyümölcsöst vásárolhasson a Morgó, vagy a Virághegy déli lejtőin.

1899 tavaszán megnősült. Pesti lányt vett feleségül, Gaál Vilmát. Két év múlva, 1901. április 18-án pedig megszületett gyermekük, akit Németh László Károly néven jegyeztek be a városi anyakönyvbe. „Az egész olyan természetes, kissé az ideget megviselő volt, hogy nem is tudnék mit írni róla. Csak mikor egész hirtelen meglett, s [...] elkezdett tele szájjal ordítani, fogott el valami önkéntelen jókedv; akaratlanul is nevettem rajta... Soha olyan kedvesnek nem láttam Vilma arcát, mint amikor a vége felé vérpiros ajkaival, égő arcával erőlködött...” – jegyezte be Naplójába gyermeke születésének másnapján Németh József. Másfél hónappal később, június 2-án, itt, ebben a templomban a keresztelőt is megtartották.

Házuk – az író szülőháza – a városrendezés áldozata lett. A fennmaradt fényképen múlt század eleji, földszintes, egyszerű polgárlakás látható; nem túl módos, három nagy ablakkal, magas kapualjval. A mai Megyeházát övező park helyén állt valamikor.

Németh József Nagybányán élte át a pályakezdés minden örömet-buktatóját. Sikerei vannak, arról ábrándozik, hogy igazgató, sőt főigazgató is lehet belőle a főgimnáziumban. Pedig legfőbb pedagógusi erénye nem erre predesztinálta: nem akart mást, csak tanár lenni, nem volt más becsvágya, csak hogy jó órákat tartson. Állandóan olvasott, tudatosan bővítette ismereteit, nem elégedett meg a tankönyvekben foglaltakkal. „Nyelvtudásának nem-nyelvészben azóta sem igen láttam párját” – írja apjáról Németh László. „Mint császárvadász a németet, mint firenzei ösztöndíjas az olaszt, mint hadifogoly az orosz, fogolytársaitól a törököt tanulta meg, gyakorlati emberhez illően – beszélni is. [...] A skót misszió imaházában én is hallgattam vele angol istentiszteletet, francia és spanyol könyvekből, útleírásokból készült, este az ágyban horvát novellát olvasott. [...] De a nyelv

inkább csak eszköz volt [...]. Az a hatalmas tudásanyag amelynek felhalmozását itt Nagybányán is folytatta, egyetlen célt szolgált: az óráit tette ezzel is elevenné, változatossá.”

A fiatal tanár gyökeret akart tehát verni ebben az általa is gyönyörűnek tartott városban, azonban a tíz évvel korábban államosított főgimnázium folyton forrongó, gyakran változó tanári kara nem sok segítséget nyújtott a megkapaszkodásban. Az iskola tanáraival az ugyancsak nagybányai születésű és ezekben az években itt tanuló Tersánszky Józsi Jenő sem tudott harmonikus kapcsolatot kialakítani. Magyartanára éppenséggel ezt írta a későbbi kiváló elbeszélő Tersánszky egyik dolgozatára: „Te sem fogsz megtanulni soha magyarul írni.” Németh Józsefet viszont, Tersánszky, legjobb tanárának tartotta. Németh Lászlót idézve, apja „...nem csak mint tornaoktató a nyújtón és korláton becsülte [Tersánszky] előtornászi ügyességét, de a történelem órán is valami előtornász-félét csinált a nem éppen kiváló diákból.” Bizonyára elévülhetetlen érdeme volt abban, hogy a „felfedezett diák nem csak a történetóráknak, de a magyar elbeszélő irodalomnak is egyik előtornásza lett” – írta Németh László édesapjáról.

Az ötödik nagybányai tanévre Németh József már lemondott a letelepedésről. A helyi társadalmi élet egyik legkedvesebb egyénisége volt, mégis, amikor igazgatójának bejelentette, hogy át szeretné helyeztetni magát, az – ahelyett, hogy nyomós érvekkel tartotta volna vissza a kiváló pedagógust – kijelentette: „teljes erőből segíti” kérése teljesülését. 1903. március 1-én megkapta kinevezését Szolnokra, ahonnan 1907 tavaszán Budapestre helyezték.

Németh Józsefből végül tehát nem lett sem igazgató, sem főigazgató. Tanár maradt – a fia szerint is az ország egyik legjobb tanára. Iskolai munkáját megzavarta ugyan a világháború, a hosszú hadifogság, de a felesége szerint „oda is úgy ment el, mint egy nagy tanulmányi kirándulásra.” S amikor hazakerült, ott folytatta munkáját, ahol évekkal azelőtt abbahagyta.

„Ismertem egy embert, aki mindent összevéve sokkal különb volt mint én, s annyi hallhatatlansága lesz, amennyit Tersánszky Józsi Jenő ad neki” – írta róla Németh László, gyönyörű visszaemlékezésében... Nem véletlen, hogy amikor a nagybányai magyar középiskola 1990 után megalakult, és elindult a keresgélés-találgatás, hogy kinek a nevét viselje, a számomra nagyon kedves, és az ugyancsak történelem-földrajz szakos pedagógus-helytörténész Metz József – nem Németh László, hanem édesapja nevét tartotta erre a legalkalmasabbnak...

A MORGÓ-HEGY EMLÉKE

Németh József elkerült ugyan Nagybányáról, azonban a várost és környékét az itt töltött évek alatt annyira megszerette, hogy ismételten vissza-visszatért feleségével és kisfiával. Az időközben ugyancsak Pestre került görög-latin szakos nagybányai tanárkolléga, Incze Lajos családjával is rendszeresen összejártak. Gyermekük nagyjából egykorúak voltak; Inczéék leánygyermeké, Sárka, 1901-ben született – akárcsak Németh László.

A későbbi író számára 1918 nyarán nyílt alkalom szülővárosa elmélyültebb megismerésére. Az orvosok elváltozást észleltek tüdejében, s lábadozni-gyógyulni Nagybányára küldte édesanyja. Ez év augusztusát Incze Lajos apósa, Bányai József, a Morgó oldalán fekvő szőlőkertjében töltötte.

„A Morgón volt a szölleje,
A Morgó tövin ott nyújtózott Bánya,

Ha a veranda ajtó nyitva volt
Kiláthatott a szülővárosára”

Bánya, Bánya, arany pohár,
Melybe borát a nap pezsegve fejt,
Be nagy büszkeség, méltó büszkeség
Ilyen vidék elsősülöttje lenni.”

– írta feltehetően 1921 nyarán „Bányi bácsi” című versében. Németh László írói fejlődése szempontjából is fontosnak tartotta ezt a nyaralást. Itt ismerte meg az új magyar irodalmat, leginkább Adyt, de Babits is nagy hatással volt reá. Olvasmányélményei fölébresztették költői becsvágyát, ontotta a verseket – és pár hét múlva leendő feleségének, Démusz Ellának megígérte, hogy egyike lesz az ország első költőinek.

Egyelőre azonban még Nagybányán élvezte az utolsó „magyar nyár” örömeit, vele együtt lábadozott a vakbélműtéten átesett Incze Sárka is. Az almafák illata, a táj szépsége elbűvölték. Éjszakánként a hegyi házikó verandáján alszik. Nagyritkán lemegy a városba, el-elsétál a bányához, de inkább a tájban gyönyörködik – és gyümölcsöt szed. Eljövételükkor egy báli este szerelmes emlékét is magával viszi, ahol ők, legényecskék pótolták a harctéren levő korosztályokat.

Talán ez a nyaralás ihlette sajnos elveszett „Nagybánya” című verses drámáját, ahogyan az 1920 januárjában, Gödöllőn papírra vetett „Nagybánya” című versét is:

„Almaillat ömlött a szélbe,
A levegő érestől volt erős,
Fény hancúrozott s a lejtő fölébe
Akkor ereszkedett az ősz.
Reggel volt. A ringló és a körte
Termését ráztuk és a lóhere,
Ameddig árnyat vet a fa, tág körbe
Hullván, gyümölcse lett tele.
Kikelve a reggeli ködből,
Ekkor volt, hogy át ágon és bogon
Házak csillantak, tűntek és a völgyből
Rámmosolygott a városom.”

„Idejövök és a Morgó-hegy alján / Házat és szőlőt vásárolok” – írja ugyanebben a versben, édesapjához hasonló lelkesedéssel. Oszoly Kálmánnak, diákévei legjobb barátjának írt nagybányai levelét is érdemes idéznünk:

„Itt vagyok az én napsugaras szülővárosomban, künn egy nyaralóban, melyet almaillattal vesz körül a beláthatatlan gyümölcsök koszorúja. Fölöttem és a messzeségben a hegyek hullámos vonala, lenn a város, amint fürdik az aranyban [...] Egy nagy üveges verandán írom ezt a levelet. Az ablakon zöld gallyak sandítanak be, sárgán mosolygó almáikat ügyesen rejtve el egy-egy levélpamacs mögé. Valóságos paradicsom van itt körülöttem! [...] Mintha egy késő, nyárutói szerelem zsongana, bizsergne a fonnyadó levelek közt. [...]

Majd később: „... gyönyörködve bámultam Bányát. Olvasztott bűborban úszott. A kálvinista templomon mintha távoli tükrök reflexe gyűlt volna egybe. [...] Csodaszép volt. Talán a

halvány illat okozta, de azóta szerelmes vagyok a szülőföldembe. [...]

A „nagy üveges veranda” és a Morgó-alji ház később Dudás Gyula festőművész műteremlakása lett... Németh László pedig többé sohasem járt szülővárosában. A hagyaték azonban, amelyet innen magával vitt, erdélyi és nagybányai emlékképei, egész életművét, ragaszkodó írói és emberi magatartását meghatározták.

„Aki ismeri Erdély kultúrhistoriáját, vár innét valamit. Aki ismeri az erdélyi magyarságot, rendkívülit vár” – vallotta egyik tanulmányában. A háború elvesztése után egyik, ugyancsak Oszoly Kálmánnak írt levelében megfogalmazott vallomása a szülőföldről való hűség hitvallásának is tekinthető:

„Nem tudom, mi a terved: maradsz, vagy mégy? Én fönntartom ígéretemet: megyek professzornak, és ha nem lesz szükség professzorra, nevelősködöm, körmölök, és ha nem lesz szükség írnokokra, beállok gyári munkásnak. Mindegy. Mindegy. Ettől a rögtől nem válok meg semmiért. Csinálok, amennyit lehet; csinálom jól-rosszul, dolgozok, de itt élek, és magyar búzán élek. Most még jobban szeretem az én nyelvemet; Petőfi, Arany, Ady nyelvét, mint valaha, mert éppen az én népem lesz az egyetlen nép, amelyik csak a nyelvében élhet. Én az utamon maradok.”

Németh László – AZ ÍRÓ – útja Nagybányáról indult, majd képletesen és valóságosan is Nagybányán ért véget. Abban a templomban, ahol megkeresztelték, s amelynek előterében – a ma már nem létező szülőház helyett – 1991-ben, születésének 90. évfordulóján a Németh család tagjainak jelenlétében emléktáblát állítottak. Abban a városban, amelyben szobrászművészeink közül Törös Gábor plakettbe öntötte, Kása Dávid pedig márványszoborba mintázta portréját, s amelyben ma középiskola viseli nevét.

Az indulás és érkezés között „egy kicsit” meghatározta a 20. század magyar irodalmát. Művei – s ahogyan a Szülőhely emlékét szívében, írásaiban megőrizte – ma is reményt és hitet sugallnak számunkra.